

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Emma Bladh

Tillräknelighetskrav i svensk straffrätt

En kritisk granskning av SOU 2012:17 mot bakgrund av
grundläggande straffrättsliga principer

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Anders Sjögren

Termin: HT 2021

Innehållsförteckning

Summary	1
Sammanfattning	3
Förkortningar	4
1 Inledning	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Avgränsning	6
1.4 Metod och material	7
1.5 Forskningsläge	8
1.6 Disposition	9
2 Principiella utgångspunkter	10
2.1 Konformitet	10
2.2 Skuld	11
2.3 Proportionalitet	11
2.4 Förutsebarhet	12
3 Gällande rätt	14
3.1 Ideologisk utveckling	14
3.2 Ansvarsbedömningen	14
3.3 Påföljdsval	15
3.3.1 Presumtion mot fängelse	15
3.3.2 Överlämnande till rättspsykiatrisk vård	16
3.3.3 Förmildrande omständighet	16
4 Psykiatrilagsutredningens förslag på tillräknelighetskrav	17
4.1 Utredningens bakgrund och syfte	17
4.2 Det föreslagna tillräknelighetskravets utformning	18
4.3 Tillräknelighetsbedömningen	20
4.4 Påföljder och åtgärder	21
4.4.1 Psykiskt störda personer som anses tillräkneliga	21
4.4.2 Psykiskt störda personer som ej anses tillräkneliga	22
4.5 Psykiatrilagsutredningens diskussion rörande principerna	24
5 Avslutning	25
5.1 Analys	25

5.1.1 Konformitet och skuld	25
5.1.2 Proportionalitet	27
5.1.3 Förutsebarhet	28
5.2 Slutsats	29
Käll- och litteraturförteckning	31

Summary

Sweden is the only country, among comparable countries, whose criminal legislation does not include a requirement of accountability, also known as insanity defence. The meaning of the requirement of accountability is that a person must have had a fundamental understanding of the meaning of their actions to be evicted of a crime. An introduction of such a requirement has, however, been under discussion in Sweden for a long time. Moreover, three Swedish governmental inquiries have been implemented on the topic during the last 25 years, all of which advocating an introduction.

The purpose of this essay is to examine the latest governmental inquiry, SOU 2012:17, based on the criminal law principles of conformity, culpability, proportionality and predictability. The purpose is also to examine how the inquiry would relate to current law in these aspects. The essay has been written from a legal analytic perspective where both legal analytic and legal dogmatic methods have been applied. The material used for the essay is the governmental inquiry SOU 2012:17, law text, other preparatory legal work and doctrine.

The conclusion of the examination is that the proposal of a requirement of accountability would be more compatible with the chosen principles than current law. Unlike current law, only those who have had the ability to comply with the law and can be considered to have had liability for their act would be criminally liable. For those who would be considered to have had accountability at the time of the criminal act, the sentencing would furthermore be in greater proportion to the committed act, as the judgement would focus on the blameworthiness of the act rather than the need for care.

Furthermore, the proposal would be more compatible with the principle of predictability. The penalty for those considered accountable would, for example, not be sentenced to forensic psychiatric care in indefinite time, but

rather be sentenced according to the “normal” penalty provisions. The proposal would also be compatible with the principle as the introduction itself would not be considered to entail changes in the legal system too often or too rapidly.

Sammanfattning

Sverige är det enda land, bland med Sverige jämförbara länder, som inte har ett krav på tillräknelighet för att en person ska kunna dömas för brott. Med tillräknelighet menas att personen ska ha haft en grundläggande förmåga att förstå innebörden av sina handlingar, en slags ansvarsförmåga. En diskussion om ett införande av ett sådant krav har dock länge förts och tre statliga utredningar har gjorts de senaste 25 åren som alla förespråkat ett införande.

Uppsatsens syfte är att granska det senaste betänkandet om ett införande av ett tillräknelighetskrav, SOU 2012:17, med utgångspunkt i principerna om konformitet, skuld, proportionalitet och förutsebarhet. Syftet är också att granska hur förslaget skulle förhålla sig till gällande rätt i dessa avseenden. Uppsatsen har skrivits utifrån ett rättsanalytiskt perspektiv där både en rättsanalytisk metod och rättsdogmatisk metod har tillämpats. Det material uppsatsen baserats på är SOU 2012:17, lagtext, andra förarbeten och doktrin.

Slutsatsen av granskningen är att lagförslaget skulle vara mer förenligt med samtliga nämnda principer än vad gällande rätt är. Till skillnad från gällande rätt skulle enbart de som kunnat rätta sig efter lagen och kan anses ha haft ansvarsförmåga för sin gärning kunna bli straffrättsligt ansvariga. För tillräkneliga personer skulle det dessutom råda större proportionalitet mellan brottet och straffet än idag då dessa personer i större utsträckning skulle straffas efter klandervärdheten av brottet och inte efter behovet av vård.

Förslaget skulle även vara mer förenligt med förutsebarhetsprincipen än gällande rätt bland annat eftersom straffet för de som anses tillräkneliga inte skulle kunna dömas till rättspsykiatrisk vård på obestämd tid utan dömas utifrån de ”vanliga” påföljdsbestämmelserna. Principen skulle även uppfyllas i de avseenden att själva införandet av förslaget inte skulle anses medföra att rättsordningen skulle ändras för ofta eller för hastigt.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
Dir.	Kommittédirektiv
LRV	Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
Prop.	Proposition
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Som enda land bland med Sverige jämförbara länder har dagens svenska straffrätt inget krav på tillräknelighet för att en person ska kunna bli ansvarig för brott. Med tillräknelighet menas att personen ska ha haft en grundläggande förmåga att förstå innebörden av sina handlingar, en slags ansvarsförmåga. Avsaknaden av ett tillräknelighetskrav innebär att exempelvis allvarligt psykiskt störda personer kan bli ansvariga för brott i Sverige, och därmed straffas, även om de inte kan anses ha haft en grundläggande förmåga att förstå innebörden av sina handlingar. I dagens svenska straffrätt kompenseras denna avsaknad genom att den allvarligt psykiskt störda personen istället särbehandlas på påföljdsnivån, där det råder en presumtion mot fängelse, och i vissa fall förbud mot detsamma, enligt brottsbalkens (1962:700) 30 kap. 6 §.¹

I princip ända sedan brottsbalkens (BrB) införande år 1965, då tillräknelighetskravet togs bort i svensk straffrätt, har frågan om tillräknelighet och hur allvarligt psykiskt störda personer ska behandlas straffrättsligt varit uppe för debatt.² Sedan år 1996 har även tre statliga utredningar framställts, där den senaste lades fram år 2012.³ Samtliga tre utredningar förespråkar ett återinförande av ett tillräknelighetskrav i svensk rätt. Mot bakgrund av detta, samt den allmänna diskussionen i doktrin, är det inte helt osannolikt att ett tillräknelighetskrav återigen kommer att införas.

Den svenska straffrätten grundar sig på ett antal principer som är fundamentala i en rättsstat. Vid en genomgripande förändring av straffrätten,

¹ Petter Asp, Magnus Ulväng & Nils Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 65.

² Claes Lernestedt, "Tillräknelighet som straffansvar – några förhoppningar och farhågor", i Anderberg, Andreas (red.), *Festskrift till Josef Zila*, 2013, s. 119.

³ SOU 1996:185 *Straffansvarets gränser*; SOU 2002:3 *Psykisk störning, brott och ansvar*; SOU 2012:17 *Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd*.

som ett införande av ett tillräknelighetskrav skulle innebära, är det av största vikt att dessa grundläggande principer efterlevs. Denna uppsats kommer därför undersöka och granska det senaste betänkandet kring ett införande av ett tillräknelighetskrav med utgångspunkt i några utvalda principer som är särskilt relevanta i frågan, och hur förslaget i dessa avseenden skulle förhålla sig till gällande rätt.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att granska Psykiatrilagsutredningens förslag om ett införande av ett tillräknelighetskrav med utgångspunkt i principerna om konformitet, skuld, proportionalitet och förutsebarhet. Uppsatsen syftar härutöver till att utreda hur det föreslagna tillräknelighetskravet skulle svara mot dessa principer i förhållande till gällande rätt.

För att uppsatsen ska uppnå sitt syfte har följande frågeställningar valts:

- Hur kan Psykiatrilagsutredningens förslag analyseras utifrån principerna om konformitet, skuld, proportionalitet och förutsebarhet?
- Skulle ett införande av Psykiatrilagsutredningens tillräknelighetskrav svara bättre mot dessa principer än dagens gällande rätt?

1.3 Avgränsning

Frågan om tillräknelighet är inte uteslutande juridisk, utan gränisar även till områden som psykiatri, kriminologi och filosofi. Med hänsyn till uppsatsens rättsvetenskapliga karaktär och omfattning kommer dock endast de juridiska frågorna att beröras.

Psykiatrilagsutredningens betänkande SOU 2012:17, som är utgångspunkten för uppsatsen, är en mycket omfattande utredning som förutom att behandla

nya regleringar kring allvarligt psykiskt störda lagöverträdare även föreslår åtgärder kopplade till psykiatrin och den psykiatriska tvångsvårdslagstiftningen. Till följd av uppsatsens syfte kommer utredningen dock endast behandlas i den del den berör psykiskt störda lagöverträdare.

Utredningens förslag på påföljder för tillräkneliga lagöverträdare, och konsekvenser för otillräkneliga sådana, kommer på grund av uppsatsens omfattning inte beröras på djupet. Påföljder i den gällande rätten kommer av samma anledning inte heller beröras särskilt djupgående. Detsamma gäller för ansvarsbedömningen. Den avgränsning som gjorts bedöms vara tillräcklig för att få en övergripande förståelse för området och för att uppfylla uppsatsens syfte och besvara frågeställningarna.

Den kritiska granskningen av lagförslaget skulle kunna utföras utifrån även andra än de valda principer som skulle vara relevanta i förhållande till ett tillräknelighetskrav, exempelvis humanitet och likhet inför lagen. Då uppsatsen har ett begränsat omfattning kommer denna granskning av lagförslaget dock enbart göras utifrån valda principer.

1.4 Metod och material

Då uppsatsens syfte är att granska Psykiatrilagutredningens lagförslag utifrån valda principer, samt hur förslaget skulle förhålla sig i dessa avseenden till gällande rätt, kommer uppsatsen skrivas utifrån ett rättsanalytiskt perspektiv.

Arbetsgången med uppsatsen kommer i huvudsak utgöras av en rättsanalytisk metod. För redogörelse av gällande rätt samt Psykiatrilagsutredningens förslag kommer dock den rättsdogmatiska metoden att tillämpas. Rättsdogmatiken syftar till att tolka och fastställa gällande rätt utifrån de allmänt vedertagna rättskällorna; lagtext, förarbeten, rättspraxis och doktrin.⁴

⁴ Claes Sandgren, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod, argumentation och språk*, 2021, s. 51-52; Maria Nääv & Mauro Zamboni (red.), *Juridisk metodlära*, 2018, s. 21.

Den rättsanalytiska metoden, å andra sidan, syftar inte enbart till att undersöka och fastställa gällande rätt, utan även till att analysera rätten. Att kritisera densamma blir därför en naturlig del av det rättsanalytiska arbetet. Den rättsanalytiska metoden är således friare än den rättsdogmatiska och den tillåter ett större urval av material som inte begränsas av rättskälleläran.⁵

De principer som utgör utgångspunkten i uppsatsen har valts då de utgör centrala straffrättsliga principer som är särskilt relevanta i frågan kring ett tillräknelighetskrav. Eftersom principerna är grundläggande i det svenska straffrättsystemet är det viktigt att nya lagreformer uppfyller principerna. Det är därför relevant att uppsatsen granskar Psykiatrilagsutredningens betänkande utifrån dessa.

Med hänsyn till uppsatsens syfte är det naturligt att Psykiatrilagsutredningens lagförslag SOU 2012:17 utgör en grundläggande källa för uppsatsen. Vid klarläggande av gällande rätt används främst lagtext samt förarbeten. Även litteratur i form av juridisk doktrin används för beskrivande av gällande rätt men även för att förklara innebörden av valda straffrättsliga principer. Den doktrin som valts är skriven av författare så som Nils Jareborg och Claes Lernestedt, vilka är framstående straffrättsjurister vars texter det hänvisas till i Högsta domstolen och i offentliga utredningar. Således görs bedömningen att litteraturen får anses vara legitim och trovärdig.

1.5 Forskningsläge

Analyser och diskussioner kring hur allvarligt psykiskt störda lagöverträdare ska behandlas straffrättsligt har länge förekommit och ända sedan sloandet av tillräknelighetskravet i svensk rätt, i samband med BrB:s införande år 1965, har det debatterats om ett återinförande.⁶ Sedan år 1996 har tre betänkanden presenterats som alla utrett frågan om ett införande av ett

⁵ Sandgren, s. 51-52.

⁶ Lernestedt, s. 119.

tillräknelighetskrav. Dessa betänkanden är SOU 1996:185, SOU 2002:3 samt SOU 2012:17, där den sistnämnda är den som ligger till grund för denna uppsats. Ett återinförande av ett tillräknelighetskrav har även analyserats i den juridiska doktrinen. Bland de mest framträdande författarna hittas Nils Jareborg, Claes Lernestedt och Susanna Radovic, för att nämna några.

1.6 Disposition

För att uppfylla uppsatsens syfte att granska Psykiatrilagsutredningens lagförslag utifrån valda straffrättsliga principer, och hur förslaget förhåller sig till gällande rätt i dessa avseenden, krävs en djupare förståelse för principernas innebörd. I kapitel 2 presenteras och beskrivs därför dessa principer.

I kapitel 3 klarläggs gällande rätt kring allvarligt psykiskt störda i svensk straffrätt. Kapitlet inleds med en kort beskrivning av den ideologiska utvecklingen av BrB för att läsaren ska få en inblick i det föränderliga läge lagstiftningen befinner sig. Det följs sedan av en redogörelse för ansvarsbedömningen och påföljdsbedömningen.

Kapitel 4 beskriver Psykiatrilagsutredningens betänkande där bland annat den föreslagna utformningen av tillräknelighetskravet, bedömningen av tillräknelighet samt påföljder och åtgärder redogörs för.

I det sista och avslutande kapitel 5 presenteras min analys av uppsatsens utredande del där uppsatsens två frågeställningar besvaras. Efter detta följer avslutningsvis min slutsats.

2 Principiella utgångspunkter

2.1 Konformitet

Konformitetsprincipen är en av de mest fundamentala principerna inom den moderna straffrätten och innebär att en person inte ska anses vara ansvarig för brott om personen inte kunde rätta sig efter lagen. Att en person inte kunde rätta sig efter lagen kan antingen förstås som frånvaro av *förmåga* eller frånvaro av *tillfälle* att rätta sig efter lagen.⁷

En person som *saknar förmåga* att rätta sig efter lagen är en person som inte kan kontrollera sitt beteende. Detta gör att personen inte kan hjälpa att hen utför en olaglig gärning. Att på detta sätt inte kunna kontrollera sitt beteende kan bero på att handlingen är ofrivillig, exempelvis att personen gör något medan denne är medvetlös eller förflyttas som ett objekt, t.ex. blir knuffad. Det kan även bero på att en underlåten handling är omöjlig att utföra, exempelvis på grund av att personen har bristande styrka, kunskap, skicklighet, är förlamad, befinner sig på annan plats och så vidare. Vidare kan oförmåga att kontrollera sitt beteende, och därmed oförmåga att rätta sig efter lagen, bero på att personen har en psykisk störning som påverkar hens kontrollförmåga.⁸

En person som *saknar tillfälle* att rätta sig efter lagen handlar i de flesta fall istället om att personen saknar kännedom om vad som ska göras. Detta kan handla om att personen inte vet vad hen gör eller att det personen gör är olagligt, och att personen därmed inte har tillfälle att rätta sig efter lagen. Vid underlåtenhet kan avsaknad av tillfälle handla om frånvaro av exempelvis medel, position eller utrustning. Dessa fall förenas i allmänhet med fall av frånvaro av förmåga.⁹ Här kan nämnas att frånvaro av tillfälle att rätta sig

⁷ Nils Jareborg, *Straffrättens ansvarslära*, 1994, s. 194.

⁸ Jareborg, s. 194-195.

⁹ Jareborg, s. 194-195.

efter lagen på grund av att personen var okunnig eller i villfarelse om vad lagen stadgar inte tillmäts någon betydelse i den straffrättsliga bedömningen i svensk straffrätt. Detta eftersom den allmänna åsikten är att straffrättssystemets effektivitet skulle sättas i allvarlig fara om all frånvaro av relevant insikt om lagens innehåll skulle medföra ansvarsfrihet.¹⁰

Det bör även poängteras att konformitetsprincipen anger när det inte är orättvist att klandra någon för en gärning. Den anger däremot inte när klander faktiskt bör utövas.¹¹

2.2 Skuld

Även skuldprincipen är grundläggande för straffrättsligt ansvar i modern straffrätt. Principen kan ses som ett utflöde ur konformitetsprincipen, eftersom den sammanfattar vissa av de många krav på kriminalisering som konformitetsprincipen ställer upp. Skuldprincipen innebär att straffrättsligt ansvar förutsätter skuld. Med andra ord innefattar principen att endast den som vid gärningstillfället kunde rå för sin gärning får ställas till ansvar. I grund och botten handlar det om i vilka situationer en person bör anses vara moraliskt och rättsligt ansvarig för en gärning. Skuldprincipen innebär även att straffet inte bör vara strängare än vad som motsvarar måttet av skuld.¹²

2.3 Proportionalitet

Proportionalitetsprincipen handlar om att straffet ska stå i rimlig proportion till det begångna brottet. Med andra ord; att straff ska tilldelas efter förtjänst eller efter hur klandervärd den utförda handlingen är. Ytterst bygger proportionalitetstanken på att den straffrättsliga reaktionen ska vara rättvis.¹³

¹⁰ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 273.

¹¹ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 49.

¹² Asp, Ulväng & Jareborg, s. 48-49; SOU 2012:17, s. 522-523.

¹³ Martin Borgeke & Mari Heidenborg, *Att bestämma påföljd för brott*, 2016, s. 38-39.

Det finns i straffrätten både absolut proportionalitet och relativ proportionalitet. Absolut proportionalitet innebär att ett visst typ av brott ska tilldelas ett visst straff. Vilket straff som är det absolut korrekta för ett visst brott är dock, enligt tidigare justitieråd Martin Borgeke och nuvarande justitieråd Mari Heidenborg, svårt att argumentera rationellt för. Relativ proportionalitet innebär, å andra sidan, att ett visst typ av brott ska bestämmas strängare eller mildare i förhållande till ett annat typ av brott. På detta sätt är proportionalitetsprincipen nära sammankopplad med ekvivalensprincipen som innebär att lika svåra brott ska ge lika svåra straff, samt att olika svåra brott ska ge olika svåra straff.¹⁴

Proportionalitet, med fokus på den brottsliga gärningen, kan i viss mån sägas stå som motpol till behandlingstanken, som utgår från prognostänkande och behandling av gärningspersonen. BrB präglades till stor del av denna behandlingstanke vid införandet år 1965. Behandlingstanken har dock, i princip sedan BrB:s införande, ifrågasatts och den svenska straffrätten har på senare år utvecklats till att fokusera mer på klander och straff efter förtjänst, där ökad proportionalitet mellan brott och straff anses eftersträvansvärt.¹⁵

2.4 Förutsebarhet

Förutsebarhetsprincipen innebär att medborgarna ska kunna förutse när och hur de kan komma att bli bestraffade om de utför en viss gärning.¹⁶ Den amerikanska rättsfilosofen Lon Fuller har uppställt ett antal punkter för att det i en rättsordning ska anses råda förutsebarhet.¹⁷

Det krävs för det första att rättsordningen faktiskt innehar rättsregler. Det krävs vidare att dessa rättsregler offentliggörs så att de blir allmänt kända för

¹⁴ Borgeke & Heidenborg, s. 38-39.

¹⁵ SOU 2012:17, s. 531; Qvarsell, Roger. *Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom*, 1993, s. 342.

¹⁶ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 46.

¹⁷ Christian Dahlman, *Rätt och rättfärdigande: en tematisk introduktion i allmän rättslära*, 2010, s. 65.

att medborgarna faktiskt ska veta vilka rättigheter och skyldigheter de har. En förutsebar rättsordning får inte heller tillämpa rättsreglerna retroaktivt, det vill säga tillämpas med tillbakaverkande effekt. En person som utför en laglig gärning som senare blir olaglig hade ju vid gärningstillfället inte förmåga att förutse att gärningen skulle vara straffbar. Det krävs även att reglerna är klara och begripliga, rättsordningen får inte innehålla motstridiga regler och reglerna får inte föreskriva något som är omöjligt. En förutsättning för en förutsebar rättsordning är härutöver att reglerna inte ändras allt för ofta. En ständigt skiftande rättsordning skapar svårigheter att rätta sig efter lagen då det ställer orimligt stränga krav på befolkningen att ständigt hålla sig uppdaterade och förstå förändringarna. Slutligen krävs för en förutsebar rättsordning, enligt Lon Fuller, att rättsreglerna tillämpas enligt sin ordalydelse.¹⁸

¹⁸ Dahlman, s. 65-67.

3 Gällande rätt

3.1 Ideologisk utveckling

Då BrB infördes år 1965 slopades det förut gällande tillräknelighetskravet som fanns i svensk rätt. Med den nya brottsbalken skulle behandlingstanken få ökad betydelse i den svenska straffrätten där fokus var på att den psykiskt störde lagöverträdaren skulle vårdas för att i framtiden avstå från att begå brott. Som en konsekvens fick vedergällningstanken, där fokus låg på att straffet skulle stå i proportionalitet till den begångna gärningen, stå tillbaka.¹⁹ Behandlingstanken har stort genomslag i den svenska straffrätten än idag, särskilt på området kring psykiskt störda lagöverträdare. Straffrätten i stort har dock utvecklats till att mer och mer skifta fokus från vård till vedergällning och proportionalitet mellan brott och straff.²⁰

3.2 Ansvarsbedömningen

Den svenska straffrätten har alltså för närvarande inget tillräknelighetskrav. Istället avgörs frågan om den allvarligt psykiskt stördes straffansvar genom skuldprövningen, på samma sätt och utifrån samma principer som för en icke allvarligt psykiskt störd person. Till följd av svårigheterna att bedöma en allvarligt psykiskt störd persons uppsåt har det i rättspraxis dock framkommit ett krav på att den allvarligt psykiskt störde ska ha haft en *tillräcklig grad av medvetenhet* för att kunna anses vara straffrättsligt ansvarig.²¹

¹⁹ Lernestedt, s. 115-116.

²⁰ SOU 2012:17, s. 531.

²¹ Tova Bennet, *Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd*, 2020, s. 89, 149, 193.

3.3 Påföljdsval

3.3.1 Presumtion mot fängelse

Den svenska straffrätten saknar alltså regler för särbehandling på grund av bristande ansvarsförmåga. Regler för särbehandling finns dock gällande påföljdsvalet, där den allvarligt psykiskt störde personen i vissa fall kan undantas från fängelse.²² Denna särreglering finns i BrB 30 kap. 6 §. I första stycket stadgas en presumtion mot fängelse för dessa personer, det vill säga att domstolen i första hand ska döma till en annan påföljd än fängelse. Endast om det finns synnerliga skäl kan fängelse komma i fråga. Vid bedömningen av om det finns sådant synnerligt skäl ska domstolen beakta om brottet har ett högt straffvärde, om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på annat likande sätt, samt beakta omständigheterna i övrigt.

I paragrafens andra stycke framgår att domstolen trots allt inte får döma till fängelse om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har *saknat förmåga att inse gärningens innebörd* eller att *anpassa sitt handlande efter en sådan insikt*. Dessa kriterier för fängelseförbudet kom till efter en mindre reform år 2008 vilken, enligt propositionen till lagändringen, var ”ändamålsenlig vid ett fortsatt reformarbete mot en tillräknelighetsreglering”.²³ Kriterierna för när fängelseförbudet aktualiseras är samma kriterier som dåtidens senaste tillräknelighetsutredning från år 2002²⁴ föreslog för när en person ska anses vara otillräknelig.²⁵ Fortsatt stadgas i BrB 30 kap. 6 § andra stycket att fängelseförbudet inte gäller om den tilltalade har vållat sin bristande förmåga genom rus eller på annat liknande sätt. I tredje stycket framgår att i de fall domstolen finner att någon påföljd inte bör dömas ut ska den tilltalade vara fri från påföljd.

²² Bennet, s. 89.

²³ Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare, s. 26.

²⁴ SOU 2002:3.

²⁵ Susanna Radovic & Henrik Anckarsäter, (red.), *Tillräknelighet*, 2009, s. 158.

3.3.2 Överlämnande till rättspsykiatrisk vård

Allvarligt psykiskt störda lagöverträdare särbehandlas idag även genom bestämmelsen i BrB 31 kap. 3 §. Genom denna kan domstolen besluta om överlämnande till rättspsykiatrisk vård, om ett sådant behov finns vid domstillfället. För att överlämnande till rättspsykiatrisk vård ska bli aktuellt krävs dock enligt första stycket att påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter. Om det bedöms finnas risk att personen återfaller i allvarlig brottslighet på grund av den allvarligt psykiska störningen får domstolen, enligt andra stycket, besluta om särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård (LRV). Särskild utskrivningsprövning innebär att det, förutom en prövning av patientens psykiska tillstånd och personliga förhållanden, inte heller ska bedömas finnas risk för återfall i allvarlig brottslighet för att patienten ska släppas fri.²⁶ Är personen inte föremål för särskild utskrivningsprövning ska vården upphöra när det inte längre finns något vårdbehov, enligt LRV 13 §.

Enligt BrB 31 kap. 3 § tredje stycket får domstolen döma till annan påföljd i samband med överlämning till rättspsykiatrisk vård, om det är påkallat med hänsyn till personens tidigare brottslighet eller av andra särskilda skäl. Domstolen får dock inte döma till fängelse eller överlämnande till annan särskild vård.

3.3.3 Förmildrande omständighet

Särbehandling sker även genom strafflindringsgrunden i BrB 29 kap. 3 §. Paragrafen stadgar att vid bedömning av straffvärdet ska det bland annat beaktas om den tilltalade haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt till följd av en allvarlig psykisk störning, eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande.

²⁶ Jareborg & Zila, s. 53-54.

4 Psykiatrilagsutredningens förslag på tillräknelighetskrav

4.1 Utredningens bakgrund och syfte

Psykiatrilagsutredningen tillsattes år 2008 med uppdrag att utföra en översyn av lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård och lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård samt lämna förslag till ny lagstiftning på området. Enligt direktivet skulle Psykiatrilagsutredningen utgå ifrån att en större reform, med utgångspunkt i det tidigare betänkandet (SOU 2002:3), skulle genomföras.²⁷

Detta betänkande förespråkade bland annat ett införande av ett tillräknelighetskrav.²⁸ Psykiatrilagsutredningen genomförde därför sin utredning med de överväganden och förslag som framkom i SOU 2002:3 som grund för sitt arbete, men argumenterade delvis för andra lösningar till följd av de förändringar som skett i samhället och i lagstiftningen.²⁹

Anledningen till den föreslagna förändringen av regleringen om psykiskt störda lagöverträdare är den kritik som förekommit på området ”under årens lopp”. Denna kritik har utredningen delat upp i tre delar med hänsyn till dess olika intressen och aspekter; vårdfrågor, straffrättsliga frågor och skyddsfrågor. Kortfattat kan sägas att kritiken kring vårdfrågorna består i att vården för psykiskt störda personer som begått brott inte anses helt ändamålsenlig. Kritiken kring skyddsfrågorna handlar om problem knutna till ordnande av skydd mot personer som, på grund av sitt psykiska tillstånd, har en hög risk att återfalla i allvarlig brottslighet som är riktad mot liv eller hälsa.³⁰

²⁷ Dir. 2008:93 Översyn av den psykiatriska tvångsvårdslagstiftningen.

²⁸ SOU 2002:3, s. 20.

²⁹ SOU 2012:17, s. 35, 40 och 503.

³⁰ SOU 2012:17, s. 509-515.

Kritiken kring de straffrättsliga frågorna består delvis i att det inte anses rimligt att en person som vid gärningstillfället helt saknade verklighetsförankring kring sakfrågorna, men ändå kan anses ha uppsåt till sin gärning, kan hållas straffrättsligt ansvarig.³¹ Det efterlyses här alltså en starkare koppling till konformitetsprincipen och skuldprincipen.

Kritiken består även i att det finns risk att domstolarna anser att uppsåtsrequisitet är uppfyllt alltför lätt, trots att det handlar om situationer med allvarlig psykiskt störda lagöverträdare då personens uppsåt är mycket svårt att bedöma. En möjlig orsak till detta uppges vara att det vid en fällande dom i sådana fall finns möjlighet att överlämna till rättspsykiatrisk vård, medan det vid en frikännande dom inte ges några vårdande eller skyddande möjligheter. Psykiatrilagsutredningen har dock inget underlag för att domstolarna faktiskt skulle ta alltför lätt på uppsåtsbedömningen.³²

Ytterligare en omständighet som tas upp som problematisk är att påföljderna för psykiskt störda lagöverträdare är oproportionerliga i förhållande till straffvärdet för brottet. Det menas att en dömd lagöverträdare både kan komma ut i samhället för snabbt trots att personen begått ett allvarligt brott, och vara föremål för frihetsinskränkningar under för lång tid trots mindre allvarlig brottslighet.³³

4.2 Det föreslagna tillräknelighetskravets utformning

Enligt Psykiatrilagsutredningen ska tillräknelighetskravet ta sikte på gärningspersonens förmåga att på ett rationellt sätt förstå vad gärningen innebär i den situation hen befinner sig. Det ska ta sikte på situationer då gärningspersonen inte haft förmåga att relatera sitt handlande eller sin

³¹ SOU 2012:17, s. 512.

³² SOU 2012:17, s. 512-513.

³³ SOU 2012:17, s. 513.

underlåtenhet till dess faktiska sammanhang då personen kan sägas ha befunnit sig i en annan verklighet. Enligt utredningen behöver det inte handla om gärningspersonens bristande föreställning om den straffbelagda gärningen och dess konsekvenser, vilket kan leda till att kravet på uppsåt brister. Tillräknelighetskravet ska istället ta sikte på de tillfällen då gärningspersonen saknat förmåga att förstå gärningens innebörd i den situation i vilken hen befann sig. Att kravet tar sikte på gärningspersonens handlande i en särskild situation innebär, enligt utredningen, att otillräkneligheten endast kan vara tillfällig och endast bedömas i den enskilda fallet. Tillräknelighetskravet bedömer alltså inte en persons tillräknelighet eller otillräknelighet överlag.³⁴

Utredningen föreslår att tillräknelighetskravet ska delas in i två delkrav för att en person ska anses vara otillräknelig och att den aktuella gärningen därmed inte ska utgöra brott. För det första ska personen handla i ett visst sinnestillstånd, ett så kallat grundtillstånd. Dessa grundtillstånd föreslås vara allvarlig psykisk störning, tillfällig sinnesförvirring, svår utvecklingsstörning eller allvarligt demenstillstånd.³⁵ Begreppet allvarlig psykisk störning ska, enligt förslaget, ha kvar samma innebörd som idag.³⁶ För det andra ska vissa effekter ha uppkommit till följd av detta grundtillstånd. Dessa effekter kan dels vara att personen saknat förmåga att *förstå gärningens innebörd i den situation i vilken hen befann sig*, dels kan det vara att personen, trots innehavandet av en sådan förståelse, saknat förmåga att *anpassa sitt handlande*.³⁷

Vidare krävs det för att en person ska anses vara otillräknelig att gärningspersonen inte själv vållat den bristande förmågan i samband med gärningen genom rus eller på annat sätt.³⁸

³⁴ SOU 2012:17, s. 541-542.

³⁵ SOU 2012:17, s. 541 och 544.

³⁶ SOU 2012:17, s. 544.

³⁷ SOU 2012:17, s. 542-544.

³⁸ SOU 2012:17, s. 538.

Förslaget innebär alltså inte att alla som lider av någon av de så kallade grundtillstånden skulle anses vara otillräkneliga vid gärningstillfället. Psykiatrilagsutredningen menar att det endast är de som med dagens gällande rätt omfattas av fängelseförbudet i BrB 30 kap. 6 § tredje stycket som skulle anses otillräkneliga och därmed ej ansvariga för sin otillåtna gärning.³⁹ Kriterierna för dagens gällande fängelseförbud är, som nämnt i kapitel 3 om gällande rätt, att gärningspersonen saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, vilket liknar det föreslagna kravet på effekt som krävs för att en person ska anses vara otillräknelig. Huvuddelen av de psykiskt störda lagöverträdarna skulle alltså bedömas som tillräkneliga vid gärningstillfället och vara straffansvariga.⁴⁰

4.3 Tillräknelighetsbedömningen

Enligt förslaget kommer kravet på tillräknelighet utgöra ytterligare en förutsättning för personligt ansvar i skuldprövningen, utöver kravet på uppsåt eller oaktsamhet.⁴¹ Skillnaden mellan tillräknelighetsbedömningen och uppsåtsbedömningen uppges vara att tillräknelighetsbedömningen handlar om när gärningspersonen inte haft förmåga att skilja mellan rätt och fel då personen kan sägas mentalt befinna sig i en annan verklighet, eller då personen trots sådan förmåga inte kunnat anpassa till handlande efter sin förståelse. Uppsåtsbedömningen å andra sidan handlar om gärningspersonens föreställning om innebörden av den straffrättsliga gärningen och dess konsekvenser, det vill säga avsikt och insikt i förhållande till gärningsrekvisiten i brottsbestämmelsen.⁴²

Bedömningen av en persons tillräknelighet bör enligt förslaget prövas innan uppsåtsbedömningen, då utredningen menar att om personen inte anses tillräknelig, och därmed ska frikännas, saknas det anledning att pröva

³⁹ SOU 2012:17, s. 539.

⁴⁰ SOU 2012:17, s. 539-540.

⁴¹ SOU 2012:17, s. 556.

⁴² SOU 2012:17, s. 561-562.

personens uppsåt. Bedömningen om personen är tillräknelig ska som huvudregel göras av domstolen och ska i huvudsak baseras på ett utlåtande över en rättspsykiatrisk undersökning. En presumtion ska råda att personen var tillräknelig vid gärningstillfället.⁴³

4.4 Påföljder och åtgärder

4.4.1 Psykiskt störda personer som anses tillräkneliga

En allvarligt psykiskt störd lagöverträdare som bedöms var tillräknelig vid gärningstillfället, och därmed ska fällas till ansvar, ska dömas till en påföljd enligt de vanliga påföljdsbestämmelserna.⁴⁴ Stor vikt ska dock läggas vid vårdbehovet vid verkställandet av straffet och ska kunna tillgodoses oavsett vilken påföljd som utdöms.⁴⁵ Som förmildrande omständighet vid bedömning av straffvärdet ska det beaktas om personen till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att förstå gärningens innebörd i den aktuella situationen. Hänsyn ska på samma sätt tas till om personen haft nedsatt förmåga att anpassa eller kontrollera sitt handlande efter en sådan förståelse.⁴⁶ En allvarligt psykiskt störd person som döms till fängelse men är föremål för sluten psykiatrisk tvångsvård får inte tas in på kriminalvårdsanstalt för verkställighet av straffet. Gärningspersonen ska då istället genomgå sluten psykiatrisk tvångsvård. Genomgår gärningsmannen öppen psykiatrisk tvångsvård ska domen på fängelse verkställas på kriminalvårdsanstalt.⁴⁷

Eftersom särbehandlingen av psykiskt störda lagöverträdare, enligt förslaget, kommer ske redan vid ansvarsbedömningen istället för vid påföljdsledet ska bestämmelsen i BrB 30 kap. 6 § om presumtion mot fängelse, och i vissa fall

⁴³ SOU 2012:17, s. 562 och 566-567.

⁴⁴ SOU 2012:17, s. 573.

⁴⁵ SOU 2012:17, s. 574-575.

⁴⁶ SOU 2012:17, s. 573.

⁴⁷ SOU 2012:17, s. 583.

förbud mot fängelse, upphävas. Detta eftersom det med tillräknelighetsrekvisitet saknas skäl för att behålla bestämmelsen eftersom de som bedöms var tillräkneliga vid gärningstillfället kommer dömas enligt de vanliga påföljdsbestämmelserna, och de som anses otillräkneliga kommer fritas från ansvar. Även bestämmelsen i BrB 31 kap. 3 § om överlämnande till rättspsykiatrisk vård som en självständig påföljd föreslås upphävas och psykiatrisk vård ska istället kunna bli aktuellt vid verkställigheten, oavsett vilken påföljd domstolen väljer.⁴⁸

Psykiskt störda lagöverträdare som uppnått kravet på tillräknelighet och som begått ett brott under påverkan av något av grundtillstånden och har frigetts från ett fängelsestraff på viss tid kommer även kunna bli föremål för vad Psykiatrilagsutredningen kallar för ”särskilda skyddsåtgärder”. Innebörden av detta beskrivs närmre i följande delavsnitt om åtgärder för otillräkneliga lagöverträdare, men förutsättningarna för sådana åtgärder har utformats på i princip samma sätt för båda grupper.⁴⁹

4.4.2 Psykiskt störda personer som ej anses tillräkneliga

Om domstolen gör bedömningen att den tilltalade inte uppfyllde kravet på tillräknelighet vid gärningstillfället brister det i det personliga ansvaret och gärningen ska då, som nämnts tidigare, inte utgöra brott och personen ska frikännas. Domstolen ska dock, i en fastställelse, fastställa att den tilltalade begått en otillåten gärning som inte utgör brott eftersom kravet på tillräknelighet inte är uppfyllt. Denna fastställelse kan sedan ligga till grund för andra åtgärder.⁵⁰

Psykiatrilagsutredningen förslår härutöver att det skulle kunna bli aktuellt med särskilda skyddsåtgärder för den som begått en otillåten gärning men

⁴⁸ SOU 2012:17, s. 574-575.

⁴⁹ SOU 2012:17, s. 613.

⁵⁰ SOU 2012:17, s. 706-707.

som på grund av brist i tillräknelighet inte ska anses ansvarig för brott.⁵¹ Syftet med dessa åtgärder uppges vara att förhindra att den psykiskt störde lagöverträdaren återfaller i allvarlig brottslighet. Åtgärderna får inte vara mer ingripande än vad som krävs för att uppnå syftet, och ska så långt det är möjligt utformas och genomföras i samförstånd med den enskilde.⁵² Dessa skyddsåtgärder föreslås beslutas av allmän domstol i samband med brottmålsprocessen, efter fastställelse om en otillåten gärning. Sådana särskilda skyddsåtgärder skulle kunna bli aktuella om den otillåtna gärningen har inneburit fara för annans liv eller hälsa, om gärningens strafföreskrift var minst sex månader och om det med hänsyn till gärningspersonens psykiska tillstånd, tidigare begångna gärningar och omständigheter i övrigt finns påtaglig risk för återfall i allvarlig brottslighet.⁵³

Enligt Psykiatrilagsutredningen är tanken att det i princip är de som idag kan dömas till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning som skulle bli föremål för särskilda skyddsåtgärder.⁵⁴ Vidare menar Psykiatrilagsutredningen att det endast är de som inte är i behov av sluten psykiatrisk vård som kan bli föremål för särskilda skyddsåtgärder.⁵⁵

Tanken med särskilda skyddsåtgärder är att de ska vara fristående från det straffrättsliga systemet för att tydliggöra att det inte rör sig om ett straff för ett brott, utan att det är fråga om en framåtblickande åtgärd som syftar till att skydda samhället från den tilltalades eventuella fortsatta allvarliga brottslighet.⁵⁶ I de fall en person blivit föremål för sådana särskilda skyddsåtgärder föreslår utredningen att uppgifter om personen ska föras in i belastningsregistret.⁵⁷

⁵¹ SOU 2012:17, s. 706-707.

⁵² SOU 2012:17, s. 609.

⁵³ SOU 2012:17, s. 706-707.

⁵⁴ SOU 2012:17, s. 620.

⁵⁵ SOU 2012:17, s. 613.

⁵⁶ SOU 2012:17, s. 623.

⁵⁷ SOU 2012:17, s. 737.

4.5 Psykiatrilagsutredningens diskussion rörande principerna

Som skäl för den föreslagna ändringen av lagen uppger Psykiatrilagsutredningen bland annat att straffrätten rörande psykiskt störda lagöverträdare behöver styras av proportionalitet och förutsebarhet i högre grad än idag.⁵⁸ Någon utredning kring dessa principer i förhållande till förslaget om införande av ett tillräknelighetskrav görs dock inte. Det är således oklart huruvida förslaget faktiskt är förenligt med dem.

Psykiatrilagsutredningen diskuterar dock skuldprincipen och konformitetsprincipen ingående i förhållande till förslaget och för fram dessa principer som ett argument för ett införande av ett tillräknelighetskrav. De argumenterar att en handling är föremål för en persons kontroll och personen kan välja att avstå från eller att utföra handlingen. Valet att utföra eller avstå från handlingen är beroende av personens skäl, motiv, avsikter, föreställningar, önskemål, personens uppfattning om verkligheten och så vidare. Utredningen menar dock att en person som exempelvis befinner sig i ett akut psykotiskt tillstånd vid gärningstillfället, med vanföreställningar eller hallucinationer, och därmed har tappat kontakt med verkligheten inte har sådan kontroll över sina handlingsskäl. En sådan persons uppfattning om gärningssituationen skiljer sig avsevärt från den faktiska verkligheten att det därmed inte finns anledning till klander eftersom personen saknat förmåga att förstå gärningens innebörd. Utredningen menar att det då inte finns någon skuld att utkräva ansvar för och att lagförslaget därför bättre tillgodoser skuldprincipen och konformitetsprincipen än nuvarande lagstiftning.⁵⁹

⁵⁸ SOU 2012:17, s. 517-518.

⁵⁹ SOU 2012:17, s. 522-525.

5 Avslutning

5.1 Analys

För att besvara uppsatsens två frågeställningar kommer i det följande en analys utföras av Psykiatrilagsutredningens lagförslag i förhållande till valda straffrättsliga principer, samt hur förslaget förhåller sig till dagens gällande rätt i dessa avseenden. Analysen kommer utföras genom en redogörelse för varje straffrättsligt princip för sig, förutom konformitetsprincipen och skuldprincipen som behandlas under samma delavsnitt eftersom de är så nära stående varandra.

5.1.1 Konformitet och skuld

Att endast den som kunnat rätta sig efter lagen och som haft skuld i gärningen ska kunna bli straffrättsligt ansvarig kan tyckas vara en självklarhet i en rättsstat. Trots detta brister den svenska lagstiftningen kring allvarligt psykiskt störda på dessa punkter. Enligt nuvarande lagstiftning kan, enligt Psykiatrilagsutredningens framförande av den allmänna kritiken kring den gällande rätten, en allvarligt psykiskt störd person straffas för en gärning då domstolen bedömer att personer var i tillräcklig grad medveten och därmed hade uppsåt, trots att personen saknade verklighetsförankring kring sakfrågorna. En person kan alltså bli föremål för straffrättsliga sanktioner för utförande av en handling eller underlåtenhet trots att personen exempelvis mentalt kan sägas ha befunnit sig i en annan verklighet och därmed inte haft förmåga att relatera sin handling eller underlåtenhet till den verkliga situationen.

Detta strider mot konformitetsprincipen eftersom personen varken haft förmåga eller tillfälle att rätta sig efter lagen. Det säger sig självt att en person som inte inser de verkliga förutsättningarna inte kan kontrollera sitt handlande i förhållande till dem. En person som förlorat sin kontrollförmåga på grund

av en psykisk störning kan inte heller, av uppenbarliga skäl, kontrollera sitt handlande i förhållande till den förestående situationen. Att klandra en person för att ha utfört en gärning under sådana förutsättningar strider alltså mot konformitetsprincipen. För att straffsystemet ska kunna påverka människor att inte begå vissa gärningar på ett effektivt sätt krävs det dessutom att personerna som regleringen riktar sig till faktiskt har tillfälle eller förmåga att rätta sig efter lagen, vilket dessa personer inte har.

Gällande lagstiftning strider härutöver mot skuldprincipen, vilken stadgar att straffrättsligt ansvar förutsätter skuld. De personer som har en så pass allvarlig psykisk störning att de saknar förmåga att förstå gärningens innebörd, eller trots sådan förståelse inte kan kontrollera sitt handlande, kan knappast klandras för gärningen de utför. De har ju inte kunnat rå för den. De har inte haft någon förmåga att ta ansvar. Att straffa en sådan person är varken moraliskt eller rättsligt acceptabelt då det inte finns någon skuld att utkräva ansvar för.

Mot bakgrund av detta skulle Psykiatrilagsutredningens förslag om ett tillräknelighetskrav svara klart mycket bättre mot konformitetsprincipen och skuldprincipen än gällande rätt. Som nämnts i kapitel 4.2 om den föreslagna utformningen av tillräknelighetskravet ska den som, på grund av någon av de fyra grundtillstånden, saknat förmåga att förstå gärningens innebörd i den situation i vilken hen befann sig, eller trots sådan förståelse saknat förmåga att anpassa sitt handlande, inte bli straffansvarig för sin gärning. Detta är en klar korrelation till konformitetsprincipen eftersom formuleringen omfattar de personer som saknat förmåga eller tillfälle att rätta sig efter lagen. Det är även en klar korrelation till den mycket närstående skuldprincipen, eftersom den som inte kunnat ansvara för sin gärning, och därmed inte kan sägas ha skuld för den, inte skulle bli straffrättsligt ansvarig. Psykiatrilagsutredningens förslag om ett tillräknelighetskrav skulle alltså vara högst förenligt med dessa båda principer.

5.1.2 Proportionalitet

Med dagens gällande lagstiftning kring allvarligt psykiskt störda kan det sägas att proportionalitetsprincipen får stå tillbaka till förmån för behandlingstanken. Genom att domstolen kan besluta om överlämnande till rättspsykiatrisk vård vid allvarlig psykisk sjukdom görs den straffrättsliga bedömningen utifrån personens vårdbehov istället för utifrån klanderbarheten av den begångna gärningen. Den som döms till rättspsykiatrisk vård släpps ut när denna inte anses behöva vården längre.⁶⁰ Hänsyn tas alltså här inte till straffvärdet för brottet. Det gör att allvarligt psykiskt störda brottslingar som begått allvarliga brott kan skrivas ut efter en oproportionerligt kort tid, men även att lagöverträdare som begått mindre allvarliga brott kan sitta frihetsberövade under oproportionerligt lång tid. Det är alltså ett tydligt ställningstagande att prioritet är att behandla individen istället för att straffet ska stå i proportionalitet till brottet. Med hänsyn till den allmänna rättsutvecklingen på straffrättsens område i övrigt är denna brist i proportionalitet alltså klandervärd.

Enligt lagförslaget om införande av ett tillräknelighetskrav skulle endast de som vid gärningstillfället varit verklighetsfrånvända och saknat förmåga att förstå gärningens innebörd i situationen hen befann sig, eller inte kunnat anpassa sitt handlande, vara fria från straffansvar. Övriga allvarligt psykiskt störda personer skulle enligt förslaget dömas enligt de vanliga påföljdsreglerna, utan några regler som begränsar påföljdsvalet. Personer som idag träffas av bestämmelsen i BrB 30 kap. 6 § om presumtion mot fängelse skulle alltså med Psykiatrilagsutredningens förslag kunna få fängelse som påföljd. Större hänsyn skulle alltså tas till brottets straffvärde vid påföljdsbedömningen för dessa personer jämfört med nuvarande lagstiftning. Dock skulle, som tidigare beskrivits i uppsatsen, vårdaspekter ha stor betydelse vid sidan av påföljden, men dessa skulle alltså vara en

⁶⁰ Såvida inte personen blivit föremål för särskild utskrivningsprövning, men då tas hänsyn även till risken för återfall i allvarlig brottslighet och inte heller här till brottets klandervärdhet.

verkställighetsform av exempelvis fängelsestraffet och inte innebära en tidsbestämd påföljd i sig.

5.1.3 Förutsebarhet

För att en rättsordning ska kunna anses som en bra sådan är det viktigt att den utvecklas och förändras för att den ska vara aktuell och spegla samhället. Vid planerade förändringar av rätten, och kanske särskilt vid genomgripande sådana, bör dock en viss försiktighet iakttas. För att rättsordningen ska vara förutsebar får den exempelvis inte ändras allt för ofta. Den får inte heller innehålla krångliga bestämmelser eller ett svårförstått system som gör att medborgarna får svårt att förstå vad som förväntas av dem och rätta sig efter det, vilket kan bli resultatet om rätten ändras för hastigt och ogenomtänkt.

Att införa ett system med krav på tillräknelighet för att kunna anses ansvarig för ett brott är en mycket genomgripande förändring, till skillnad från dagens lagstiftning då alla kan begå brott. Det skulle innebära en stor omställning, inte bara för medborgarna i stort utan även för juristerna och rättsväsendet. När det kommer till lagföring av allvarligt psykiskt störda personer skulle ett helt nytt system behöva förstås och tillämpas, med helt andra utgångar än vid tillämpning av gällande rätt. En sådan genomgripande förändring måste vara väl motiverad och nödvändig för att i dessa avseenden svara mot förutsebarhetsprincipen.

Den senaste stora förändringen på detta rättsområde var för 56 år sedan, då det dåvarande tillräknelighetskravet slopades i samband med BrB:s införande. Med tanke på de år som gått får det anses att en genomgripande förändring av det slag som Psykiatrilagsutredningen föreslår inte kommer för tätt inpå den senaste stora förändringen. Rättsordningen skulle alltså inte anses förändras för ofta för att uppfylla förutsebarhetsprincipen.

Om ett tillräknelighetskrav skulle införas enligt förslaget skulle förändringen troligen inte heller ske för hastigt. Ett införande har varit uppe för diskussion

i princip ända sedan det förevarande tillräknelighetskravet slopades. Även tre stora statliga utredningar om ett återinförande har genomförts de senaste 25 åren och mindre reformer av nuvarande lagstiftning har redan skett i riktning mot en tillräknelighetsreglering. Att lagändringen skulle bli svårförståelig eller ogenomtänkt finns det därför liten risk för, åtminstone med hänsyn till tidsaspekten.

Något som också kan påpekas om gällande rätt är att påföljden om överlämnande till rättspsykiatrisk vård får anses strida mot förutsebarhetsprincipen. Att släppas ut först när personen inte bedöms vara i behov av vård längre medför att rättspsykiatrisk vård blir ett straff på obestämd tid. Det är alltså i sådana fall omöjligt för allvarligt psykiskt störda medborgare att förutse hur långt straff de skulle få för en viss gärning.

Med Psykiatrilagsutredningens lagförslag skulle denna aspekt förbättras. Då skulle de personer med allvarlig psykisk störning som bedöms var tillräkneliga vid gärningstillfället bedömas enligt samma påföljdssystem som alla andra, nämligen utifrån de straffbestämmelser som står stadgade i BrB. De personer som bedöms som otillräkneliga skulle å andra sidan bli utan straff eftersom de inte skulle anses ha begått något brott, vilket är något som i sig inte kan kritiseras utifrån förutsebarhetsprincipen. Att kunna förutse om en person skulle bedömas som tillräknelig eller otillräknelig och därmed om personen skulle straffas eller inte kan dock vara svårt. Men denna brist på förutsebarhet skulle då bero på svårigheten att förutse utgången av en psykiatrisk undersökning, vilket självfallet är något som aldrig helt kan frånkommas.

5.2 Slutsats

Sammantaget kan konstateras att Psykiatrilagsutredningens lagförslag om ett införande av ett tillräknelighetskrav i svensk straffrätt skulle uppfylla

principerna om skuld, konformitet, proportionalitet och förutsebarhet bättre än gällande rätt.

Förslaget uppfyller konformitetsprincipen och skuldprincipen bättre eftersom det föreslagna kravet på tillräknelighet skulle innebära att endast de som kunnat rätta sig efter lagen och kan sägas ha haft ansvarsförmåga för sin gärning skulle bli straffrättsligt ansvariga.

Även proportionalitetsprincipen skulle få ett starkare genomslag eftersom straffet för de allvarligt psykiskt störda personer som begår brott skulle bedömas enligt de ”vanliga” straffbestämmelserna i BrB. Straffet skulle alltså stå i bättre proportion till klandervärdheten av den begångna gärningen jämfört med gällande rätt, då straffet idag istället kan sägas utgå från behovet av vård.

Förslaget skulle även uppfylla förutsebarhetsprincipen bättre än gällande rätt. Då det var 56 år sedan den senaste genomgripande förändringen utfördes av rättsområdet för allvarligt psykiskt störda får det anses att en ny genomgripande förändring i detta läge inte skulle orsaka att rättsordningen skulle ändras för ofta. Ett införande av förslaget skulle inte heller anses komma för hastigt och det skulle dessutom bli mer förutsebart vilket straff en allvarligt psykiskt störd lagöverträdare skulle få.

Käll- och litteraturlista

KÄLLOR

Offentligt tryck

Dir. 2008:93 Översyn av den psykiatriska tvångsvårdslagstiftningen

Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

SOU 1996:185 Straffansvarets gränser

SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar

SOU 2012:17 Psykiatri och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd

LITTERATUR

Asp, Petter; Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, 2., omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013

Bennet, Tova, *Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd*, Upplaga 1, Norstedts Juridik, Diss. Lund: Lunds universitet, 2020, Stockholm, 2020

Borgeke, Martin & Heidenborg, Mari, *Att bestämma påföljd för brott*, 3., [utök. och aktualiserade] uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2016

Dahlman, Christian, *Rätt och rättfärdigande: en tematisk introduktion i allmän rättslära*, 2. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2010

Jareborg, Nils, *Straffrättens ansvarslära*, Iustus, Uppsala, 1994

Jareborg, Nils & Zila, Josef, *Straffrättens påföljdlära*, Sjätte upplagan, Norstedts juridik, Stockholm, 2020

Lernestedt, Claes, ”Tillräknelighet som straffansvar – några förhoppningar och farhågor”, i Anderberg, Andreas (red.), *Festskrift till Josef Zila*, Iustus, Uppsala, 2013

Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Andra upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2018

Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja: om synen på brottslighet och sinnessjukdom*, Carlsson, Stockholm, 1993

Radovic, Susanna & Anckarsäter, Henrik (red.), *Tillräknelighet*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod, argumentation och språk*, Femte upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2021